

T Ü K Ö R

LJEV NYIKOLÁJEVICS TOLSZTOJ

— Születésének 120. évfordulója alkalmából. —

«60 éven át zúgott szigorú és igazságkereső hangja, amely mindenkit és mindent leleplezett; az orosz életről szinte ugyanannyit mondott el nekünk, mint a többi írónk együttvéve...

«Aki nem ismeri Tolsztojt, nem mondhatja, hogy ismeri országunkat, nem tekintheti magát kultúremlernek.» — Ez Maxim Gorkij véleménye Tolsztoj hatalmas munkásságáról, amely több mint félévszázadon át volt a cári zsarnoksággal szembeálló írói oeuvreje és útmutatója az európai irodalomnak.

Tolsztoj emberi magatartására tökéletesen jellemző az alanti széles körben ismert életrajzi anekdota:

Mikor Tolsztoj a cári hadseregben szolgált, látta, hogy egyik tisztársa egy, a sorból kilépő katonát arcul vágott. Tolsztoj rárontott:

— Nem olvasta az Evangéliumot?

Mire a katonatiszt hűvösen így válaszolt:

— Ön meg nem olvasta a szolgálati szabályzatot?

Tolsztoj az evangélium javító morális erejébe vetett hittel támad neki a cári absolutizmus hadseregének és írásaival az egész rendszer embertelnyomó kegyetlenségének. Mondhatnók, hogy kézzel támad neki az államhatalmat élvező birtokosok elnyomó akaratát végbevivő minden szervre: a hivatalnoktömegre, a hadseregre, a csendőrségre, a bíróságra, az erkölcs-prédikátorokra. Tolsztoj tisztában van azzal, hogy ezek az uralkodó osztály — a feudalista nagybirtokosok és a kapzsi kapitalisták — hatalmának látható és tapintható megnyilvánulásai. Tudja jól, hogy a katonaságnak, bíróságnak, földbirtokosrendnek csak egy a célja: «E cél, elkábítani és rabságban tartani a népet uralmuk biztosítására.» E hatalmat pedig egyrészt a kancsuka, másrészt a művelődésnek a néptől való távoltartása biztosíthatja. Ez indokolja, hogy Tolsztoj annyira küzd a műveltségnek, a felvilágosodásnak a népben való elterjesztéséért.

Ennek, a haszonélvező birtokosrendnek, illetve egyik képviselőjének undorítóan kiabrándító jellemzését adja «A bál után» című elbeszélésében. Az elbeszélés főhőse, Iván Vásziljevics így jellemzi saját osztályának fiatal-ságát, egyben önmagát:

«Abban az időben egy vidéki egyetem hallgatója voltam... akkoriban a mi egyetemünkön nem alakítottunk semmiféle tanulóköröket, nem foglalkoztunk különböző elméletekkel... Én igen vidám és élénk fiatal ember voltam, ezenfelül még gazdag is... Megkocsikáztattam a kisasszonykákat a hegyekben, dőzsöltem cimboráimmal (abban az időben pezsgőn kívül mást nem ittunk; ha nem volt pénzünk, semmit sem ittunk, nem ittunk vodkát, mint manapság). Legfőbb élvezetemet a bálók és estélyek képezték.»

Ebben a pezsgőző «uri» társaságban ott látunk egy idős, elegáns, fehérkeztyüs ezredes, amint fiatal lányával, Iván Vásziljevics szerelmével táncol: kedves emberi bája mindenkit elragad.

De másnap hajnalban, a bál után egy órával, ugyanez a kedves úr, ez az ezredes a legszigorúbb testi fenyítéssel — vesszőfutással — sújt egy

tatárt, mert csapattestétől megszökött. A lemeztelenített felsőtestű tatár kezét puskatushoz kötik, így vezeti két altiszt a szerencsétlent a katonák sorai közt, miközben jobbról-balról a pálcacsapások zuhognak az elítéltré és mögötte ott megy a fehérkeztűs ezredes, a tegnapi bál elragadó gentlemanja, és arcába csap annak a katonának, aki gyengében vágott a tatár hátára.

Iván Vásziljevics csak szerelméből ábrándult ki, de Tolsztoj az egész uralkodó osztállyal fordult szembe, amely a 19.-századi Oroszországban a barbarizmus fekete korszakát létesítette és tartotta fenn. Az embernek emberrel szemben való kegyetlenségének megvetése és az elnyomottakkal való együttérzés az, ami Tolsztoj evangéliumi szeretetét a nép oldalára fordítja.

De milyen következtetéseket von le Tolsztoj a feudális-kapitalista rend lélektelen elnyomásának láttán? Mintha egy új Rousseau támadt volna fel benne, hirdette Tolsztoj, hogy a (városi) civilizáció a megrontója az ember eredendő jó voltának és ezért retrográd módon tekintetét a falusi élet állítólagos romlatlansága felé fordította, annak patriarchális, idillikus voltában kereste menekülésszerűen az erkölcsi tisztaságot. Mintha a kapitalizmus vágatát előretörését Oroszország mezőgazdaságában és gyáripárában meg lehetné állítani és el lehetne vonulni a kis falusi gazdaságok, az önmaguk számára termelő paraszti kisgazdaságok békés szigeteire.

Tolsztoj a «Kozákok» című kisregényében adja ennek az idealizáltan nyílt és őszinte erkölcsű falusi életnek szép rajzát, amelybe hiába menekül a nagyváros lélekfontó és unalmas romlottsága elől a főhős, mert a falusi élet közvetlen erkölcsi rendjébe már nem képes beleilleszkedni, már elvesztette ösztönös erkölcsi érzését. Pedig Tolsztoj a kisparasztság igénytelenségében, és egyszerűségében látta fiatalkorában a helyes életformát és azért szerette volna kiragadni egész Oroszországot a kapitalista fejlődés karmai közül. Paraszti romanticizmusában nem hitt a kapitalista fejlődés törvényszerű elkerülhetlenségében, hanem úgy vélte, hogy van visszafelé menet, amellyel ki lehet ragadnia gazdasági és politikai életet a kegyetlen és önző nagybirtokosi társadalom kezéből. Nagyon helyesen nem ebben a kis csoportban látja az ország erejét, hanem a népben, bár erőszakosan leszűkíti a nép fogalmát a dolgozó földműves társadalomra.

Pedig Tolsztoj fölismerte, hogy a társadalmi tények mozgató ereje nem a felső vékony réteg, — még ha a hatalom birtoklása révén irányítónak is tűnik — hanem a széles nép, amelynek ereje, tette és munkája nyomán valósulnak meg az eredmények. Mikor Tolsztoj az 1812-es háború történetének regényben való megírásához fogott, eredetileg egy nemesi család történetét akarta megörökíteni, azonban a munka folyamán a mű megnőtt és a «Háború és béke» már nem egy család, hanem az orosz nép háborújának a történetévé szélesedett. Itt már felmerül az eszme, hogy a harcosoknak tudniok kell, miért küzdenek, mert ha a célt igazságosnak tartják, akkor győzelemre viszik a háború sorsát. A borodinói csata után Kutuzov hallgatja a beérkező jelentéseket, de nem a parancsnokok szavára ügyel, hanem a nép hangulatát figyeli. «Évek hosszú során át szerzett katonai tapasztalata alapján tudta és öregedő elméje felfogta, hogy egy ember nem vezethet száz ezreket, akik a halállal küzdenek, és tudta, hogy a csata kimenetelét nem döntik el sem a fővezér rendelkezései, sem a hely, melyet a csapatok elfoglalnak, sem az ágyúk és az elesettek száma, hanem az a megfoghatatlan erő, melyet a csapatok szellemének neveznek, és ő ezt az erőt figyelte és vezette, amennyire ez hatalmában állt.» Tolsztoj felismerte, hogy ez a «megfoghatatlan erő» a nép ereje, ezért lett a «Háború és béke» a fölkelt nép dicsőítése, ezért kerülnek a szebasztopoli elbeszélésekben előtérbe a nép némán szenvedő katonafiai.

Tolsztoj realista regényíró, ezért nem lesz művészete egyoldalú a nép

éřejének látványos kiállításával. A szebasztopoli némán és hőiesen szenvedők és kötelességüket teljesítők mellett ott állnak a csalók, az inséget kihasználók. Karenyna Annában megmutatja a hamis polgári réteget és annak szétzúlló erkölcsi keretét. A civilizáció nem Nyugaton, sem Oroszországba áttelepítve nem elégíti ki Tolsztojt. Szembefordul az embernek ember által történő kirablásával, mert ellenkezik a humanitás törvényeivel, hogy más munkájának gyümölcseit a henyélő élvezze. Tolsztoj világosan felismerte, hogy a kapitalizmus erkölcsrontó, mert a liberalizmus idején a szabad verseny tétele a féktelen meggazdagodás létrehozójává lett, cápa-erkölcs, amely megengedte, hogy a falánk erősebbek lenyeljék a gyengébbeket. A gyengébbek elsősorban a múlt század Oroszországában a földművesek voltak, a szolgárorsban tartott földtelen földművesek, tehát Oroszország lakosságának háromnegyed része és ezek mellett a fejlődő orosz ipar bér munkásai. Az előbbieket, a parasztok társadalmi szószólójává volt, Tolsztoj. De a féktelen kapzsiság betört a faluba is: szerezni, szerezni, zsirosodni, a mások terhére. Földet-földet, mennél többet! Hallja a gazda, hogy keleten idegen népeknél nagy darab földet lehet ingyen szerezni. Eladja házát, kis darab földjét, elmegy keletre. Kérdi, mennyi földet kaphat. Amennyit napnyugtáig bejársz — mondják neki. És a kapzsiságtól ostorozott gazda neki indul, hajtja magát, úzi saját lábát, fut, rohan és napnyugtakor — holtan rogy össze. Elég lett neki két öl föld.

De mi az a fegyver, amelyet nekiszégezhettünk az elnyomásnak és a kapitalizmussal együttjáró erkölcsi züllésnek — veti fel Tolsztoj önmaga és a tömegek előtt a kérdést. — A bűntől való elfordulás, a rossznak a tagadása, bizalom Isten akaratában, mert eszünkkel nem juthatunk el a megoldáshoz — ez Tolsztoj felelete. Mivel Tolsztoj megtagadta a társadalom fejlődésének a felismerését, káoszt látott ott, ahol gazdasági erők harca van, kibogozhatatlan csomót, ahol a reakció fordul szembe az őt legyűrni akaró maradisággal. Tolsztoj kegyetlen igazmondással leplezi le kora társadalmát a Feltámadásban, Karenyna Annában, a Kreutzer-Szonátában, de nem tudja megtalálni az utat, amelyen haladva a sínylődő nép (és nemcsak a falu népe) megelhetné jussát. Tolsztoj visszafelé néz, amikor a patriarchális rend nyugalmát keresi, amikor az Evangélium pajsztát emeli fel a szenvedők elé az államgépzetet erőszakával szemben. Nem ismerté fel, hogy a kegyetlen kihasználó fegyveres erejével szembe csak egy állítható: a dolgozók szervezett ereje. Szerinte a rosszal szemben nem szabad erőszakot alkalmazni és saját életét is felfogása megelevenítésére használta: paraszti egyszerűségben élt és dolgozott, fehér ruhát öltött, mint a falu népe, visszavonult a városból. Pedig észrevette, hogy a kapzsiság betört az orosz élet minden parányi részébe és nem kímélte meg a basaparasztoktól. A falusi és városi basaparasztok és kapitalisták ellen pedig nem lehet bibliai szóval küzdeni.

Új társadalmat kell teremteni, ezt Tolsztoj világosan felismerte. Azt is tudta, hogy az állapotok reális ábrázolása, a teljes élet bemutatása a progresszív író harci feladata. Tudta azt is, hogy a tanulás és a felvilágosítás ennek a küzdelemnek lényeges tényezői. Az emberiségért küzdő író feladatát Tolsztoj tisztán látta: «Az írónak, csekély kivételtől eltekintve, mindig a dolgozó emberek összességét, vagyis az egész emberiséget kell figyelembe vennie, nem pedig néhány tétlen embert... A művészet ma és a jövőben is a dolgozó ember lelkesítője lesz, nem pedig a nép vérét szívó, tétlen, élőködő kisebbség mulattatója.»

Amikor Nyugat-Európa irodalma mindjobban a dekadenciába fulladt és az írók gyáván elfordultak a valóság ábrázolásától, akkor volt Ljev Tolsztoj az elesettek és elnyomottak szószólója.

ERDŐDI JÓZSEF